

TÜRK DÜNYASI HALKBİLİMİ

I. CİLT

TÜRKİYE - KAZAKİSTAN
AZERBAYCAN

Hazırlayan

Dr. HALİL ÇETİN

Ankara-2024

 BENGÜ
"Bir Avrasya Yazarlar Birliği Kuruluşudur"

TÜRK DÜNYASI HALKBİLİMİ

I. CİLT

(Türkiye - Kazakistan - Azerbaycan)

HALİL ÇETİN

BENGÜ YAYINLARI : 482

TÜRK DÜNYASI KİTAPLIĞI : 02

GENEL YAYIN YÖNETMENİ

Yakup Ömeroğlu

HAZIRLAYAN

Halil Çetin

GRAFİK-TASARIM

İbrahim Sağlam - 0532 460 96 41

KÜTÜPHANE BİLGİ KARTI

Türk Dünyası Halkbilimi

I. Cilt (Türkiye-Kazakistan-Azerbaycan)

Çetin, Halil

Türü: İnceleme

1.Baskı, 704 s., 16x24 cm

Mart 2024, Ankara

ISBN: 978-625-6682-02-3

BASKI

Dijital Baskı Merkezi (Osman Sami Solak)

İvedikköy Mh. 1492. Cd. Yenimahalle/ANKARA

Tel: (0533) 577 65 14

Matbaa Sertifika No: 70810

BENGÜ YAYINLARI

Sakarya Mah. Göztepe Sk. No: 5/A Altındağ/ANKARA

Tel : +90(312) 311 70 52

Faks : +90(312) 311 70 32

e-posta : bilgi@ayb.org.tr

*Canım kızım Dolunay etin'e
armağan olsun.*

İÇİNDEKİLER

TAKDİM.....	7
ÖN SÖZ	9
FOREWORD	13
ПРЕДВАРИТЕЛЬНОЕ СЛОВО	17

TÜRKİYE SAHASI HALKBİLİMİ

Folklor Nedir?	
Umay TÜRKES-GÜNAY	24
Kazak Destanlık Geleneğinde Hemra Destanının İki Benzer Metni Üzerinde Değerlendirme	
Naciye ATA YILDIZ	32
Gelenekli Tatar-Türk Anlatılarında Mitolojik Bir Sayı: “Üç”	
Bayram DURBİLMEZ	51
Türk Kültüründe Kendilik Kazanımı: Ad Verme	
Mehmet Naci ÖNAL - Berat Samet KAHRAMAN	67
Gelenekten Geleceğe Türk Dünyasının Ortak Mirası: Köroğlu Destanı	
Mustafa ARSLAN	91
Türk Dünyasında Çalgılara Yüklenen “Koruyuculuk” ve “Aracılık” İşlevi	
Fezvan GÖHER BALÇIN	105
Türkiye’deki Halk Kültürünün Tarihî, Coğrafi ve Etnik Katmanları	
Muharrem KAYA	123
Kırgız Türklerinde Konuk Ağırılama Âdetleri ve Beslenme Kültürü	
Shurubu KAYHAN	136

Geçmişten Günümüze Türk Halk Hukuku Uygulamaları Aysun DURSUN	150
Kazak ve Oğuz Halk Felsefesi Bağlamında Yiğitlik ve Kahramanlık Göstermek Etik Değerinin Halkbilimsel Metaetik Temellendirmesi Sacide Fikret ÇOBANOĞLU	166

KAZAKİSTAN SAHASI HALKBİLİMİ

Kazak Millî Giyiminde Büyü Belirtileri Rıza ALMUHAN	196
Kazak Kahramanlık Destanlarının Tarihselliği Üzerine Tınısбек KONIRATBAY	217
Seyit Kaskabasov ve Kazak Masalları Pakizat AVESBAYEVA TENİZBAYKIZI	237
Kazak Aytıs Geleneğinin Tür Nitelikleri Kuralay TULEBAYEVA TOKTAROVNA	251
Donıztau, Kuzey Üstürt (Platosu) Kuyuları Tabiat ve Evrenle İlgili Bilgiler Sisteminin Özel Görünüşü Tattigül KARTAYEVA - Saltanat AŞİMOVA	275
Kazak Halkının Yaşamında Müziğin Yeri ve Önemi Gauhar ASKAROVA SARIBAYKIZI - Aysulu KASIMBEK ASILHANKIZI	292
Millî Gelenekler Üzerine Kurulu İlk Kazak Operasının Tarihi Hakkında Amangeldi MUKAN	310
Çarlık Rusya Sömürgeci İdaresinin Temsilcilerinin ve Bolşevik Devrimi Öncesi Rus Aydınları Çalışmalarının Tarihsel İncelenmesi ve Kazak Folkloruna Katkıları Ajar ŞALDARBEKOVA - Saken KOSANBAYEV	325
Alpler İle İlgili Konularda Düşünce Uyumu ve Motif Birliği (Türk Halklarının Folklorundan Örneklerle) Gülnaz SAĞINADİN	343
Kazak Bilmecelerinin Mitolojik ve Dini Niteliği Güljamal KORTABAYEVA - Gauhar ASKAROVA SARIBAYKIZI	358
Geçmişten Günümüze Kazak Tolgau Türündeki Değişim ve Dönüşümler Gülmira SAULEMBEK	375

Sözlü Halk Edebiyatında Millî Grafik Örnekleri Aynur KENJAKULOVA	407
Sazsırnay Enstrümanının Ortaya Çıkışı ve Kazak Müzik Kültüründeki Yeri Gülfayruz DALBAĞAY	431

AZERBAYCAN SAHASI HALKBİLİMİ

Azerbaycan Halkbilimi Tarihsel Gelişimi: Tarih ve Moderniyet Muhtar KAZIMOĞLU-İMANOV	446
Azerbaycan Halkının Mitik Kimlik Dünyası Seyfeddin RZASOY	464
Azerbaycan Müzik Aletlerini Nizami Gencevi Örnekleri Üzerinden İnceleme ve Değerlendirme Abbasgulu İSMAİLOĞLU NECEFZADE	478
Karabağ Giyim-Kuşam Kültürü İlhame GESEBOVA	500
Azerbaycan Folklorunda Halk İnanışları ve Bunların Mitolojik Kökenleri Fidan GASIMOVA	514
Azerbaycan Milli Müzik Aleti Tamburun Özellikleri ve İşlevi Leman SÜLEYMANOVA	536
Azerbaycan`ın Güney-Doğu Bölgesinde Doğum Gelenekleri ve Gerçekleştirilen Ritüeller Aynura SAFAROVA	562
Azerbaycan`ın Kültür Başkenti Şuşa`nın Folkloru Üzerine Bir Değerlendirme Afag RAMAZANOVA	576
Azerbaycan`ın Batı Bölgesi Halk Oyunları Sebine İSAYEVA	592
Batı Azerbaycan Türklerinin Aile, Mutfak Kültürü ve Halk Takviminin İncelenmesi (Karakilse İli, Destegird Kasabası Örneğinde) Elmira MEMMEDOVA-KEKEÇ	609
Çağdaş Azerbaycan Zurna-Balaban Okulunun Yaratıcısı Kalvali Ali Dede Elçin GALİBOĞLU	633

Geçmişten Günümüze Azerbaycan Düğünleri Epoş VELİYEV	654
Azerbaycan'daki Milli Azınlıkların Halk Kültürü-Zaqatala Folkloru Temelinde Lale BEDİROVA ŞABANOVA	670
Azerbaycan Kültüründe Yaşlı Kadın İmgesi: Karı Şebnem ESEDOVA	688

GELENEKLİ TATAR-TÜRK ANLATILARINDA MİTOLOJİK BİR SAYI: “ÜÇ”

Prof. Dr. Bayram DURBİLMEZ*

Giriş

Olayları ve nesnelere yorumlama, bunlara çeşitli anlamlar yüklemeye eğilimlerinin sonucu olarak ortaya çıkan sembolik anlatımlar içinde sayı simgeliği özel bir yere sahiptir. Sayılara yüklenen olumlu ve olumsuz anlamlar sebebiyle bazı sayılar uğurlu, bazıları ise uğursuz kabul edilir. Sayıların uğurlu ve uğursuz sayılmasında, toplumun tarih boyunca edindiği kültür birikimleri ile mensup olduğu inanç sistemlerinin ve medeniyetlerin etkisi belirgindir. Sayılara yüklenen anlamlar araştırıldığında, sayı simgeliğinin kökenlerinin mitolojik dönemlere kadar uzandığı anlaşılmaktadır¹. Mitolojik dönemden günümüze kadar çeşitli anlamlar kazanarak kalıplaşan, etrafında çeşitli kabul ve uygulamalar oluşan sayılardan biri de “üç”tür. Halk inanışları ve uygulamaları

* Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, e-mail: bayramdurbilmez@gmail.com, ORCID: 0000-0002-6682-8455.

1 “Tatar Halk Anlatılarında Mitolojik Bir Sayı: Üç” başlıklı bu çalışma, 23-24 Nisan 2018 tarihleri arasında Kazan / Tataristan-Rusya’da düzenlenen *II International Scientific Conference ‘Traditional Culture of the Turkic Peoples in the Changing World* başlıklı uluslararası sempozyumda sunulan İngilizce bildirin Türkçe olarak da hazırlanan metnin gözden geçirilmesiyle oluşturulmuştur. Bu çalışma, hazırlamakta olduğumuz “Türk Dünyasında Mitolojik Sayılar” başlıklı çalışmamız kapsamında gerçekleştirilmiş araştırmalarımızdan biridir. Türk Dünyasında mitolojik sayıların yeri ve sembolik anlamları hakkında geniş bilgi ve farklı örnekler için bkz. Kırgızistan / Manas (Durbilmez 2003: 166-168), Kırım (Durbilmez 2007: 177-190), Azerbaycan / Nahçıvan (Durbilmez 2008: 340-352), Romanya (Durbilmez 2010a: 245-256), Hakas Türkleri (Durbilmez 2010b: 80-85), Batı Trakya (Durbilmez 2011: 77-93), Kazakistan (Durbilmez 2012: 103-108), Altay Türkleri (Durbilmez 2015), Türkiye (Durbilmez 2009: 71-85), vd.

ları içinde belirgin bir yere sahip olan “üç” sayısı, gelenekli anlatılar içinde de yaygın olarak kullanılmaktadır. Tataristan’da yaşayan Tatar Türklerinin destan/ halk hikâyesi, efsane ve masalları incelendiğinde, bu sayının gelenekli Tatar-Türk anlatılarında da önemli bir yere sahip olduğu ortaya çıkmaktadır.

Üç (3) sayısı, Tatar Türkçesinde “öç” olarak yer alır. Eşleşme veya zıtlaşma sayısı olan ikiden / ikilemeden sonra oluşan kümelemede, bütünlleştirici “üç” / “üçleme” ortaya çıkar. Genellikle zıtlıklardan oluşan dualist sistemden sonra ortaya çıkan üç / üçleme, “kapsayıcı sentez” olarak görülür. Bu sayı “ilk gerçek” ve “geometrik şekli oluşturan ilk sayı” olarak kabul edilir (Schimmel, 2000: 69). Aritmetik sayı dizisinde kozmik ilk tek sayı olan “bir” göğe, yani eskiden gökte olduğuna inanılan kozmik tanrıya, “iki” ise yere yani toprağa özgüdür. Böylece üç sayısı, “bir” ve “iki”yi birbirine bağlayarak, yer-gök birliğini oluşturur (Ersoy, 2000: 22). “Gizemli” bir sayı olan üç, felsefe ve psikolojide “zaman, mekân ve nedensellik” gibi birliktelik türlerinde “sınıflandırma” sayısı olarak kullanılır (Schimmel, 2000: 76). “Bütünlük” ve “mükemmellik” sayısı olarak da tarif edilen üç ile ilgili olarak Aristoteles, üç sayısının “bütün teriminin uygulandığı ilk sayı” olduğunu ve “sonluluğa işaret” ettiğini belirtir. Bazı düşünürlere göre ise üç, “kesin saymanın üst sınırı” ve aynı zamanda “belirsiz çokluğun” ifadesi iken, bazen de “üstünlük” anlamına gelir ve “basit yuvarlak bir sayıya çevrilebilir”. Söz gelimi; kutsal ya da herhangi türden birçok kaynakta görülebilen “Âdem’in ve Nuh’un 3 oğlu, 3 en iyi şövalye, 3 en güçlü dev ya da 3 en iyi âşık” gibi üçlü gruplar, “gizemli” sayılardan çok “yuvarlak sayılar” olarak işlev görür (Schimmel, 2000: 80). Günlük hayatta “şans” ve “deneme” sayısı olarak da bilinen üç; Tanrı, evren ve insanda var olan bir düzeni; canlılarda mevcut olan üç ünitenin sentezini ve yer-gök birliğini ifade eder (Ersoy, 2000: 22-23). Özellikle güzel sanatlarda ve sözlü edebiyat ürünlerinde öne çıkan üç sayısının sembolik anlamları, öncelikle kâinatın gözlemlenmesine dayanır (Schimmel, 2000: 70). Türk’ün mitolojik dünya tasavvurunda dünya, dikey düzlemde “yer”, “yerüstü” ve “yeraltı”; yatay düzlemde ise “yukarı”, “orta” ve “aşağı” olmak üzere üçe ayrılır (Beydili, 2005: 489). Altay Türklerine göre, Kara Han’ın üç oğlu (Ülgen, Erlik ve Mergen) vardır (Uraz, 1992: 40). Önce üç balık yaratılmış, dünya da bunların sırtına yerleştirilmiştir. Üç balıktan ikisinin uçlarda, birinin merkezde bulunduğu inanılır (Bayat, 2011: 64). Bu inanişe göre, iki uçta bulunan iki balık düalist sistemin yansıması olup, merkezde bulunan bir balıkla birlikte üçlenerek bütünleşir.

Burada kısaca özetlenen anlamlarla birlikte zengin bir anlam dünyasına sahip olarak gizemli bir sayıya dönüşen üç, Tatar Türklerinin gelenekli anlatılarında da yaygın olarak kullanılmaktadır². Bu çalışmada, Tatar Türklerinin gelenekli anlatılarından destan/ halk hikâyesi, efsane ve masal örneklerinde yaygın olarak görülen “üç” sayısının yüklendiği anlamların ortaya çıkarılması amaçlanmaktadır.

1. Destanlarda / Halk Hikâyelerinde “Üç (Öç)” Sayısı

Tatar Türklerinin destanlarında / halk hikâyelerinde³ üç sayısının mitolojik sayı olarak kullanımı belirgindir. Bu sayı, destan / halk hikâyesi metinlerinde “mükemmellik” ve “bütünlük” anlamlarında sıkça kullanılır ve bu metinlerde genellikle üç insan, üç hayvan veya üç şeyden söz edilir. Üç kişinin ya da herhangi bir üç şeyin konu edildiği Tatar destanları / halk hikâyeleri çoktur. Bunlardan bazılarını şöyle sıralamak mümkündür:

“Alpamşa” (Urmançı, 2007a: 240-249, 250-257), “Çora Batır” (Urmançı, 2007a: 350-378), “Méşek Alıp (Mişek Alp)”, “Yestey Mönké (Yestey Mönki)”, “Kadış Mergen” (Ahmetova-Urmançı, 2004: 523-529, 553-557, 558-563), “Leyle Bélen Mecnun (Leyla İle Mecnun)”, “Tahir İle Zöhre (Tahir İle Zühre)” (Ehmetova 1984: 174-206, 206-248), “Kuzı Kürpeç Bélen Bayan-sılı (Kuzı Kürpeç ile Bayansılı)” ve “Seyfelmölék (Seyfilmölik)” (Urmançı, 2001: 76-86, 102-110).

Tatar destanlarında / halk hikâyelerinde; “üç şey isteme”, “üç tüyün koparılması”, “üç fıçı su verme”, “üç sürü mal”, “üç sığır”, “üç yol ayrımı”, “üç kuşun üç güzel kıza dönüşmesi”, “üç geyik”, “üç kazan”, “üç altın saç”, “üç nazım”, “üç yavru geyik” ve “aşkın üç tarifi” gibi kullanımlara rastlanır. Bu kullanımlar üç sayısının, simge değerini göstermesi bakımından önemlidir. Söz gelimi; “üç şey isteme”, “Mişek Alp” ve “Cik Mergen” destanlarında görülmektedir. “Cik Mergen” destanında han, Cik Mergen’den akkuşun kalın tüylerinin üçünün (=akkoşnıñ yuvan kavriysılarının öçesin) koparılmasını ister. “Mişek Alp” destanında Kara Han, kahramandan üç istekte bulunur: 1. Balığın altın yanağı, 2. Çüçele kuşunun derisi, 3. Tebene Kuga Hanım’ı bulması (Ahmetova-Urmançı, 2004: 428-432).

2 Tataristan, Romanya ve Kırım’da yaşayan Tatar Türklerinin halk bilimi ve edebiyat ürünleri hakkında yaptığımız çalışmalar hakkında bilgi için bkz. Kırım (Durbilmez 2007: 177-190), Romanya (Durbilmez 2010a: 245-256), Tataristan (Durbilmez 2007b: 258-272, Durbilmez 2013: 1-34, Durbilmez 2017b: 179-210), vd.

3 Tataristan’da halk hikâyeleri de “destan” kavramı ile karşılanır.

Üç sayısının, “tamamlanma” ve “sınıra gelme” anlamlarında görüldüğü destanlarda mücadeleyi çoğunlukla üç kişi verir. Bunun yanında olayların üç gün üç gece sürdüğü ya da üç vakitte (ay, yıl, mevsim vs.) tamamlandığı, olayların üç kez tekrar edildiği ya da olayın üçüncü kez tekrar edildiğinde tamamlandığı görülür. Söz gelimi; “Tülek” destanında Tülek’e tuzak kuran kişilerin sayısı üçtür ve her birinin bu tuzakta bir işlevi vardır. İkisi Akbüzçe’nin dizginini alırken, diğeri Akbüzçe’yi kamçılıyarak Tülek’i öldürmeye çalışacaktır. Bunun yanında destanda Tülek’in saraydaki kızı bekleme süresi 3 gündür (=öç kön-tön). Üç gün üç gece (=öç köndéz-kıçe) kuraklık olur, kuraklık bittikten sonra halk üç gün üç gece uyur ve uyandıklarında malların üç bölümünün (=öç öleşé) güneşten yok olduğunu görür. Yine aynı destanda Tülek’in hanlığı da üç yıl sürer (Urmançı, 2001: 8-20).

“Kendi başına bir kural” olarak da gelenekli anlatılarda ortaya çıkan üç sayısı, “insan ve nesnelerin en yüksek sayısıdır” (Olrık, 2003: 180). Söz gelimi “Kuzı Kürpeç ile Bayansılı” adlı anlatıda Kara Han, Kuzı Kürpeç’i getirmeleri için üç kişi (=öç kése) gönderir. “Seyfilmölik”te ise sefere üç kişi çıkar ve Seyfilmölik, padişah kızı olan güzel Sehipcemal’i üç yıl (=öç yıl) arasa da bulamaz. “Alpamşa” destanında Karlıgaçsılı’yu kaçırmak için üç kişi gider. Bu üç kişi Alpamşa ve iki abisidir. Alpamşa’ya karşı savaşan padişahın üç kızı (=öç kızı) vardır. “Tahir ile Zühre” adlı anlatıda Gül Padişahı’nın üç kızı (=öç kızı) vardır. “Hurluga Hem Hemra (Hurluga ve Hemra)” adlı anlatıda üç papağan (=öç tutıy koş) üç güzel peri kızına (=öç silu peri kızı) dönüşür. “Kadış Mergen” adlı anlatıda bir ihtiyar ve onun üç oğlu (=öç ulı) vardır. En küçüğünün adı, Kadış Mergen’dir⁴.

Tatar destanlarında / halk hikâyelerinde üç nesnenin yer aldığı örnekler de çoktur. Söz gelimi “Çora Batır” destanında üç kazan (=öç kazan) vardır. “Alpamşa” destanında, padişah üç değirmen taşının (=öç tıgirmen taşı) ikisini koltuk altına, diğerini eline alıp dağa çıkabilen kişiye kızını verecektir. Alpamşa zindanda iken, onun için üç fıçı su (=öç piçke suv) alıp getirirler. “Yestey Mönki” destanında kahraman baldızına, girdiği mücadele yenilirse kendisini, kafasında bulunan üç altın saçtan (=öç altın çeç) tanıyacağını söyler. “Kara Kükil” adlı anlatıda

4 Gelenekli Tatar-Türk anlatıları hakkında örnekler verilirken, proje yöneticisi olduğum *Kazan Tatarlarının Halk Anlatılarında Mitolojik Unsurlar Üzerine Bir Araştırma* başlıklı araştırma projesi kapsamında elde edilen malzemelerden de yararlanılmıştır. Devam eden bu proje, Fatma Tekin tarafından hazırlanmakta olan ve tez danışmanlığını yaptığım *Kazan Tatarlarının Halk Anlatılarında Mitolojik Unsurlar* adlı doktora tezini içine almaktadır. Tezini tamamlamak üzere olan doktora öğrencim Fatma Tekin’e teşekkür ederim.

kahramanın annesi üç sığır (=öç sıyr) pişirir. “Leyla ile Mecnun”da Mecnun, Leylâ’nın aşkıyla gece gündüz yürürken yolda üç tane geyik yavrusu (=öç dane kiyik yavru) tutup bağlamış olan bir avcıya denk gelir.

Olayların “üç gün üç gece” veya “üç vakitte (gün, ay, yıl, mevsim vs.)” sürdüğü diğer anlatılar arasında; “Şahsenem Hem Garip (Şahsenem İle Garip)”, “Yirtöşlék (Yirtöşlik)”, “Kara Kükél (Kara Kükil)”, “Çora Batır” ve “Tahir İle Zühre” sayılabilir. Söz gelimi “Şahsenem İle Garip” adlı anlatıda Şahsenem ile Garip, Dinar Dağı’na giderken üç gece üç gündüz (=öç kiçe öç köndéz) yol yürür. “Tahir İle Zühre” destanında Tahir, aç susuz üç gün üç gece geçirir. Yirtöşlik destanında Könersılu’nun beslediği güvercin üç gün sonra (=öç können soñ) uçup gider. Yine bu destanda Yirtöşlik’i demir sarayın içrisine kapatan padişah, üç gün içinde (=öç köñ éçénde) oradan çıkabilirse kızını Yirtöşlik’e verecektir. Padişah, Yirtöşlik’e kızını vermesi için üç günlük yerden (=öç köñlék yir) gelen ihtiyar kadını yenmesini şart koşar. “Kara Kükil” destanında Kara Kükil, düğünden sonra üç ay (=öç ay) yatarken; “Çora Batır” destanında ise Çora Batır, Kazan’da kaldığı üç gün (=öç köñ) boyunca bir sürü akkuş havadan uçup gider. “Alpamşa” destanının bir çeşitlenmesinde de çoban olan Alpamşa, hayvanları üç gün (=öç köñ) güder (Ahmetova-Uрманçı, 2004: 202-227, 564-587, 539-544).

“Ak Köböç”, “Çora Batır” ve “Kadış Mergen” anlatılarında olaylar, üçüncü gün ya da yıl gerçekleşir. Söz gelimi; “Kadış Mergen” destanında üç gün boyunca birilerini yutan ihtiyar, üçüncü gün (=öçéñçé köñ) Kadış Mergen’i yutar. “Çora Batır” destanında Miñli Silu, üçüncü gün rüya görür. “Ak Köböç” destanında ise Ak Köböç’ü gömdükten üç gün sonra (=öç kunganga) Ak Köböç çıkar gelir (Uрманçı, 2007a: 282-303).

Halk anlatılarının epik kurallarından biri üç sayısına bağlı yinelemedir. “Yineleme tekniği”, ayrıntılara inme tekniğinden yoksun olan halk anlatılarında çarpıcı bir sahne ortaya çıktığında olaya dikkat çekmek, gerilimi artırmak ve aynı zamanda anlatının boşluklarını doldurmak için kullanılır. Yineleme tekniği “her zaman üç sayısına bağlı”dır (Olrik, 2003: 180). Olayların üç kez tekrar edildiği veya olayların üçüncü kez tekrar edilmesinde tamamlandığı Tatar destanları çoktur. Söz gelimi “Alpamşa” destanında kahraman at seçmek için üç saraya (=öçinci saray) gider ve üçüncü denemesinde seçimini gerçekleştirir.

Bu destanın başka bir çeşitlenmesinde de sarayda kapılar sırayla açılır. İlk düğmede birinci kapı, ikinci düğmede diğer kapı ve üçüncü düğmeye basıldığında tüm kapılar açılmış olur. Yine aynı destanda Alpamşa, padişahın kızını alınca ona üç kez (=öç mertebe) ne yapacağını sorar (Urmançı, 2007a: 222-239).

“Yirtöşlik” destanında han, kızının yüzünü görmek için üç kez çağırır ve kızı babasının yüzüne baktığı her seferde malının bir bölümü gider. Yine bu destanda Yirtöşlik, el sıkışmak için nişanlısına üç kez elini uzattır ve nişanlısı üç kez eline vurur. “Altayın Sayın Süme” destanında da kahramanın atını yakalaması için üç kez mücadele ederken; “Mişek Alp” destanında ise Tebene Kuga Hanım üç kez kılık değiştirir ve üç kez beddua eder.

“Ak Kübek” adlı anlatıda Ak Kübek, Kiden Han’a rastlar. Ona üç kez (=öç törgén) selam verir ancak Kiden Han, selamını almaz. Benzer şekilde “Ak Köbök” destanında da Ak Köbök’ün mücadelelerinde üç sayısının kullanımı belirgindir: Salur Kazan’ı üç kez (=öçéncé tagı) öldürmek için gelir. Ak Köbök, Manguş’u üç kez bağlar ve ona üç kez, “Ecelin burda mı olsun?” diye sorar. Ayrıca Ak Köbök atı ile Ködön Han’ın askerlerini aramak için üç kez (=öç kabat) gölün çevresini dolaşır (Ahmetova-Urmançı, 2004: 530-538).

“Tahir İle Zühre” destanında Tahir ile Zühre her gün üç defa (=öç mertebe) okumak için hocaya gidip gelir. Yine aynı destanda Tahir idam edilirken cellat, padişaha üç kez kesilen başın yerine gelmeyeceğini söyler ve Zühre üç seferde (=öç mertebe) ruhunu teslim ederek ölür. “Kuzı Kürpe Bélen Bayan-Sılu (Kuzı Körpe İle Bayansılı)” (Ehmetova, 1984: 146-150) destanında Kuzı Körpe, büyücünün kabına üç ok (=öç tapkır) atar. “Kamber” (Ehmetova, 1984: 158-163) destanında kahraman ata üç kez vurur.

Yine bazı anlatılarda “tamamlanma” ve “sınıra gelme” anlamında üç yaşın, kahraman için bir dönüm noktasını ifade ettiği görülür. Söz gelimi; “Leyla İle Mecnun”da Kays, üç yaşına (=öç yeş) girdiğinde ana-babasına bülbül gibi konuşur hale gelmiştir. “Tahir İle Zühre”de padişah, Tahir’e mecliste üç nazım (=öç nazım) söylediğinde onu azat edeceğini söyler. “Kadış Mergen”de bir ihtiyarın üç oğlunun üç sürü malları (=öç öyér mal) vardır ve bunlar, üç seferde yok olur.

“Kadış Mergen”de, Kadış Mergen ve kardeşleri çıktıkları yolculukta üç yol ayrımına (=öç yulnıñ eyrésé) gelir. Yolun üçe ayrılması “Hurluga Hem Hemra (Hurluga ve Hemra)” adlı anlatıda da görülür.

Bu anlatıda üç taş üzerinde “bu yoldan gidersen geri dönersin, ikincisinden gidersen yine dönersin, üçüncüsünden gidersen geri dönmezsin” diye yazılı olduğu belirtilir. Hemra üçüncü yoldan gider (Urmançı, 2007b: 56-79).

Üç sayısının “sınıflandırma” anlamında kullanımına ise “Altayın Sayın Süme” (Ahmetova-Urmançı, 2004: 545-552) ve “Leyla ile Mecnun” destanlarında rastlanılır. “Altayın Sayın Süme”de üç kattan oluşan gök (=öç törgin kük) kullanımı vardır. “Leyla İle Mecnun” destanında aşk, “aşk-ı âlâ”, “aşk-ı vusta” ve “aşk-ı edna” olmak üzere üç şekilde (=öç nevg) tarif edilir.

2. Efsanelerde “Üç (Öç)” Sayısı

Tatar Türklerinin efsaneleri, mitolojik motifler bakımından oldukça zengin örnekler barındıran anlatılardır. Bu efsanelerde görülen mitolojik unsurlar arasında sayılar da önemli bir yer tutar. Mitolojik üç sayısının yer aldığı Tatar Türklerinin efsanelerinden bazılarını şöyle sıralamak mümkündür:

“Bolgar Kalasınının Koruluvı Turunda (Bulgar Şehrinin Kurulması Hakkında)”, “Aydarhan hem Şehabeler (Aydarhan ile Sehabeler)”, “Mercen Kalası hem Uniké Kız Hikeyeté (Mercen Şehri ve On İki Kız Hikâyesi)”, “Ak Büré İrıvı (Ak Kurt Soyı)”, “Umartaçı Kızı (Arıcının Kızı)”, “Koş İsemneré (Kuş İsimleri)”, “Yarkanat Niçék İtép Dönyanı Saklap Klagan? (Yarasa Ne Yaparak Dünyayı Korumuş?)”, “Ehmetgereg Han (Ahmetgiray Han)” ve “Karavca” (Gıylecetdinov, 2000: 20-21, 24-25, 35-36, 39-40, 49-50, 245-246, 242-243, 112-113, 162).

Efsanelerde görülen “üç sahabe”, “üç kuş”, “üç şey verme”, “üç kahraman”, “üç kurt”, “üç hırsız”, “üç gün”, “üç ok verme” ve “üç elçi” gibi kullanımlar “mükemmellik” ve “bütünlük” anlamlarını yansıtmaktadır. Üç sayısı bakımından zengin bir anlatı olan “Aydarhan ile Sahabeler” adlı efsanede, Muhammet Aleyhisselâm üç sahabesini (=öç şehabe) yanına çağırır. Yine aynı efsanede, Rasulullah asa, sarık ve siyah siyah bir kap olmak üzere üç şey verir.

Üç şeyin konu edildiği efsane örneklerinde durum şu şekildedir: “Mercen Şehri ve On İki Kız Hikâyesi” adlı efsanede İştirek Batır ve üç kahramanın (=öç batır) savaşarak Hocalar dağına çıkmasından söz edilirken, “Kuş İsimleri” adlı efsanede üç kuşun (=öç koş) birlikte yaşamaları anlatılır. Benzer şekilde “Ak Kurt Soyı” adlı efsanede de Börkit’in karşısına üç tane kurt çıkarken, “Yarasa Ne Yaparak Dünyayı

Korumuş?” adlı efsanede ise bir gün bir araya toplanan Dünya, Yel ve Su sürekli hareket halinde oldukları için yakınırılar.

Üç sayısının sık kullanıldığı, “Ahmetgiray Han” adlı efsanede eşini, satın aldığı kölesine veren Giray Han’a, kayınpederi çok sinirlenir ve onu atın kuyruğuna bağlayarak üç gün (=öç kön) gezdirir. Sonra Han’ın ülkesine Rus toprağından kaçan üç hırsız (=öç ugrı) gelir.

Araştırmalarda “mükemmel bir sayı” olarak kabul edilen üç sayısının, şansla da ilgisi olduğu düşünülmektedir (Durbilmez, 2010: 245-256). Bazı Tatar efsanelerinde de bu sayının “kaderi belirleme” ya da “şans getirme” anlamlarını yansıttığı görülür. Söz gelimi “Karavca” adlı efsanede üç oğlu bulunan Karavca, oğullarına üç ok (=öç uk) verir ve bu okların düştüğü yere yerleşmelerini söyler. “Arıcının Kızı” efsanesinde kuranın çıkacağı üç elçiden (=öç ilçé) biri diri diri gömülecektir.

“Ni Öçén Bakalar Bakıldık Bulıp Kalgannar? (Niçin Kurbağalar Vak Vak Edip Kalmışlar?)” (Gıylecetdinov, 2000: 247-248) efsanede üç sayısı, “sınıflandırma” anlamında kullanılır. Efsanede çok eskiden dünyada suda yaşayan üç çeşit canlının (=öç törle can iyese) bulunduğundan bahsedilir. Bunlar; dilliler, dilsizler ve vak vak edenlerdir.

Efsanelerde olayların veya sözlerin üç kez tekrar edilmesine de sıkça rastlanılır. Söz gelimi; “Gabdéşşems” (Gıylecetdinov, 2000: 26) adlı efsanede, Gabdeşşems’in rüyasında ak sakallı bir ihtiyar, “Gabdeşşems, Allah’a sığınmalısın, sen Allah’a tapın.” diye üç defa tekrarladıktan (=öç mertebe kabatlıy) sonra yok olur. “Ni Öçén Çepérçék Kilmice Boz Kitmiy İken? (Niçin Çobanaldatan Gelmeyince Buz Gitmiyormuş?)” (Gıylecetdinov, 2000: 249) adlı efsanede çobanaldatan kuşu, üzerine konduğu buzu üçüncü vuruşunda kırar. “Kisék Başlı Evliya (Kesik Başlı Evliya)” (Gıylecetdinov, 2000: 265-266) adlı efsanede ise başsız adam yoldan üç adım (=öç adım) attıktan sonra düşüp ölür. “Töpséz Kül (Derin Göl)” (Gıylecetdinov, 2000: 259) efsanesinde yorgunluktan bitkin düşen yaşlı bir adam bir köye varır ve bir kapıyı üç kez çalar. İlkinde ona bağırlar, ikincisinde cevap bile vermezler, üçüncüsünde (=öçénçésénde) de köpeğe ısırtırlar.

Efsanelerde olayların üç vakitte (gün, ay, yıl, mevsim vs.) gerçekleştiği örnekler de çoktur. Söz gelimi “Bolgar’ın Harap Buluvı (Bulgar’ın Harap Edilmesi)” (Gıylecetdinov, 2000: 33) efsanesinde Aksak Timur üç günün içinde (=öç könnéñ éçénde) şehri yok eder. “Zur Gevdelé Késé (Büyük Gövdeli İnsan)” (Gıylecetdinov, 2000: 22-23) efsanesinde adam üç ay (=öç ay) uzaklıkta olan bir yere getirtilir. “Nacar Beyremé

(Nacar Bayramı)” (Gıylecetdinov 2000: 228-229) efsanesinde kahraman, üç yıl geçtikten sonra doğduğu yere döner. “Ak Kurt Soyusu” efsanesinde çıkılan yolculukta üç gün (=öç köñ) sonra yağın kar üstünde hayvan izleri görünmeye başlar. “Ahmetgiray Han” efsanesinde Giray Han üç gün (=öç köñ) atın kuyruğunda dolaşmasına rağmen sağ kalır. “Cil (Yel)” (Gıylecetdinov, 2000: 283) efsanesinde ormanda çıkan yel, Meryem adlı küçük bir kızını alıp götürür ve kız, kaybolduktan üç gün sonra bulunur.

3. Masallarda “Üç (Öç)” Sayısı

Tatar Türklerinin masalları, üç sayısının kullanımı açısından oldukça zengindir. Bazı masalların adlarında bile bu sayının yer alması dikkat çekicidir. Adında bile üç sayısının yer aldığı Tatar masallarından bazılarını şöyle sıralamak mümkündür:

“Öç Kart (Üç İhtiyar)”, “Öç Kalem (Üç Kalem)”, “Öç Kügerçen (Üç Güvercin)” (Gatina ve Yarmi, 1978: 234-235, 396-401, 96-107), “Öç Bülek (Üç Hediye)”, “Öç Dus (Üç Dost)” (Yarmi ve Gatina 1999: 89-92, 195-204), “Üç Kilén (Üç Gelin)”, “Öç Sorav (Üç Soru)”, “Öç Vasiyat (Üç Vasiyet)”, “Öç Tugan (Üç Kardeş)”, “Öç İkmek (Üç Ekmek)”, “Öç Kapçık Süz (Üç Torba Söz)”, “Öç İr Bala (Üç Erkek Çocuğu)”, “Öç Avcı Hem Bér Balıkçı (Üç Avcı İle Bir Balıkçı)” (Camaletdinov, 1981: 31-32, 33-34, 38-39, 44, 60-62, 229-232, 285-286, 288-289).

Masallarda en sık görülen sayıların başında yer alan üç sayısı, genellikle “zaman”, “seçenek”, “nesne, hayvan, eşya, kişi sayısı” olarak kullanılmaktadır. Üç sayısının “kişi” sayısı olarak kullanıldığı masallarda genellikle padişahın ya da bir ailenin üç çocuğundan söz edilir. “Üç kız”, “üç oğul”, “üç yol”, “üç kaya”, “üç istek isteme”, “üç tel saç”, “üç yiğit”, “üç taraf”, “üç saray”, “yolun üçe ayrılması”, “üç türlü ip”, “üç güvercinin üç kıza/ erkeğe dönüşmesi”, “üç dilek dileme”, “üç başlı ejderha”, “olayların üç gün üç gece sürmesi”, “üç ejderhanın üç farklı özellikte olması” ve “bir şeyin üç kez tekrarlanması” gibi kullanımlar, masalın çatısını oluşturan önemli unsurlardır. Söz gelimi; “Karakuş” masalında yaşlı adamın üç kızını vardır. Aynı zamanda masalda sihirli üç tel saç (=öç börték çeç) kullanımı görülür.

“Öç Kügerçen (Üç Güvercin)”, “Mermer Tavı Başında (Mermer Dağı Başında)” ve “Ügi Ana Bélen Yeş Yégét (Üvey Ana ile Genç Delikanlı)” (Gatina ve Yarmi, 1978: 96-107, 124-128, 165-173) masallarında üç güvercin üç insan kılığında girer. “Üç başlı yılan”ın görüldüğü

masallar ise “Altın Başlı Kömés Béleklé (Altın Başlı Gümüş Bilekli)” (Gatina ve Yarmi, 1978: 191-197) ve “Utız Ul (Otuz Oğul) (Yarmi ve Gatina, 1999: 365-372).

Masallarda üç ejderhanın ya da güvercinin üçünün de birer vasfının olması, bu sayının “tamamlanma” anlamını taşıdığını gösterir. Nitekim “Avçı (Avcı)” (Gatina ve Yarmi, 1978: 55-60) masalında kahraman; biri altı, diğeri dokuz, sonuncusu on iki başlı olmak üzere üç ayrı ejderha ile mücadele eder. Benzer şekilde “Çécék Külmek (Çiçek Gömlek)” (Gatina ve Yarmi 1978: 402-410) masalında da kahraman; yedi, dokuz ve on iki başlı ejderhalar ile savaşıır. Avçı Malayé (Avcı Oğlan)” (Gatina ve Yarmi, 1978: 73-77) masalında ise göle yıkanmaya gelen üç güvercin kızıdan biri kızıl, diğeri gök renklidir. “Uyuz Tay” masalında yüksek bir kavak ağacının üstündeki kuş yuvasında biri kızıl, diğeri yeşil ve öteki de mavi renk olan üç türlü ip (=öç törlé cép) asılıdır.

Üç sayısı bakımından zengin bir masal olan “Ak Büré (Ak Kurt)” (Camaletdin, 1994: 6-30) masalında bakır, gümüş ve altın olmak üzere üç saray (=öç saray) vardır. Yine bu masalda sihirli çubuktan üç tane ifrit (=öç gıyfrıt) çıkar. “Tanbatır” masalında padişahın üç kızı, “Kuş Arayan Han’ın Oğlu” masalında ise padişahın üç oğlu vardır. “Tanbatır” masalında dev perisi tarafından kaçırılan üç kız aramak için üç yiğit (=öç yégét) yola çıkar. “Kuş Arayan Han’ın Oğlu” masalında padişahın üç oğlu, çıktıkları yolculukta yolun üçe ayrıldığı bir noktaya gelir. Bu masalda görülen üç yol seçeneği ve kahramanın bu yolların en zorunu seçmesi, “Altın Elma” masalında da görülür. Masalda padişahın üç oğlu çalınan elmaları ararken yer altına girer. Burada “açlık, tokluk ve ölüm” adında üç tarafa (=öç yak) giden yol ayrımı vardır. Masal boyunca verilen mücadelelerin sonunda dev padişahı tarafından kaçırılan üç kız bulunur. Bu kızlar ise üç farklı sarayın yani bakır, gümüş ve altın saraylarının sahipleridir. Benzer şekilde “Balıkçı Kart (İhtiyar Balıkçı)” (Yarmi ve Gatina, 1999: 109-117) masalında da kara ormandan aydınlık dünyaya geçen kahraman, yolda üç tane kayaya rastlar. Yine aynı masalda kahraman, devin yanına gider ondan üç şey ister.

Masallarda olayların gerçekleşme süresi hep üç vakit (gün, ay, yıl, mevsim vs.) tir. Bu masallara örnek olarak “Tanbatır”, “Ak Kurt”, “Diyu Kızı, Bölgen Bay Malayé hem Mulla (Dev Kızı, Müflis Adamın Oğlu ve Molla)” (Camaletdin, 1994: 181-191), “Yılan Patşası Şahmara (Yılan Padişahı Şahmaran)” (Yarmi ve Gatina 1999: 76-80), “Uyuz Tay”, “Üç Güvercin” ve “Tütün Kesesi” masalları örnek verilebilir.

“Tanbatır” masalında yeraltına girebilmek için üç gün üç gece urgan örülür. Tanbatır yer altına indiğinde kafasını taşa çarpar ve üç gün üç gece uyur. Yine aynı masalda kahraman gittiği her sarayda üç gün dinlenir. Üç sayısı bakımından zengin bir anlatı olan “Ak Kurt” masalında padişahın oğullarının kara ormandan çıkışları üç gün üç gece sürer; ala aygır, kahramanı ateşin içinde üç saat (=öç segat) boyunca dolaştırır; denizin içinden, dağ ve taş arasından üç gün üç gecede diğer tarafa geçilir. Bunun yanında aynı metinde bakır, gümüş ve altın olmak üzere üç saray (=öç saray) vardır ve bu saraylardan birinden diğerine üç gün üç gecede (=öç tön) ulaşılır ve kahraman, annesinin bulunduğu sarayda üç ay (=öç ay) kalır.

“Dev Kızı, Müflis Adamın Oğlu ve Molla” masalında kahraman, okulundan üç yıl (=öç yıl) sonra döner. Dev perisinin şehrine üç ayda (=öç ay) ulaşılır ve devin kızı üç ay içinde (=öç ay éçénde) üç molla (=öç mulla) değiştirir. “Yılan Padişahı Şahmaran” masalında da Şahmaran’ın yerini söylemesi için kahramanı üç gün (=öç kön) hapse atarlar. “Uyuz Tay” adlı masalda ise adamın üç oğlu, pazardan aldıkları yulafları üç gün havalandırır ve ateşe attıkları saç telinden çıkan tayla birlikte üç gün uçarlar. Olayların genellikle üç ay sürdüğü “Üç Güvercin” masalında da kahraman çıktığı yolda üç hafta (=öç atna) sonra bir dağın tepesine varır, üç kişi kahramana marifetlerini üç ayda öğretir ve dev perisi çıktığı yoldan üç ayda döner. “Tütün Kesesi” adlı masalda ise kahraman kardeşlerini bulmak için gittiği yolda devin annesinin evinde üç gece, kardeşlerinde ise üç gün konaklar.

Masallarda olayların üç kez tekrar edilmesine sıkça rastlanılır. Bu durum halk anlatılarının epik kurallarından üçler kuralıyla ilişkilidir (Olrik, 2003: 184). Söz gelimi; “Avcı” masalında avcının ablası ve Yuha, avcuyu öldürmeyi üç kez dener ve üçüncüsünde başarılı olurlar. “Dev Kızı, Müflis Adamın Oğlu ve İmam” masalında dev, uykuya dalan genci üçüncü bağırışta (=öçéncé kıçkıruvda) uyandırır. Yine aynı masalda dev üç kez denese de gölün suyunu içip bitiremez. “Yılan Padişahı Şahmaran” masalında kahraman, Şahmaran’ın yerini vücuduna üç kez iğne batırıldığında söyler. Şahmaran, üç parçaya (=öç bülékke) ayrılır ve üç kez (=öçéncé kat) kaynatılır. “Karakuş” masalında kahraman etrafını kurtlar sarınca düdüğü üç kez (=öç tapkır) öttürür, suyun üstünden geçmek için suya üç kez (=öç mertebe) vurur ve suyun üstünde bir köprü oluşur. “Eygeli Batır” masalında padişahın malları üç seferde kaybolur. “Eygeli Batır” ve “Altın Elma” masallarında kahraman, devi üçüncü vuruşta (=öçéncé sukkanda) öldürür. “Uyuz Tay” masalında

kırk kırsağın bulunduğu ahırın kapısı üç vuruşta açılır. Yine aynı masalda tay, kazanın etrafında üç kez dolaşarak suyu soğutur.

Halk anlatılarının epik kurallarından “ilk ve son durumun önemi” üçler kuralıyla bağlantılıdır. Bu kurala göre en önemli kişi önce gelir ve en son gelen kişi ise “anlatının duygudaşlık doğurduğu kişi”dir. Anlatımın ağırlık merkezini ise en son gelen oluşturur. Nitekim masalda en küçük kardeşin yaptığı son atılımın masalın akışındaki önemi malumdur (Olrik 2003: 184). Tatar masallarında kahraman, çocukların üçüncüsü yani en küçüğüdür ve olaylar en küçük çocuğun üzerine kurgulanır. Söz gelimi “Tañbatır” (Camaletdin, 1994: 30-50), “Eygeli Batır” (Camaletdin, 1994: 77-86), “Ayu Bélen Öç Kız (Ayı ile Üç Kız)” (Yarmi ve Gatina 1999: 34-37), “Karakoş (Karakuş)” (Yarmi ve Gatina 1999: 92-94), “Altın Alma (Altın Elma)” (Yarmi ve Gatina, 1999: 205-213), “Korçañığı Tay (Uyuz Tay)” (Yarmi ve Gatina 1999: 224-233), “Temeké Yançığı (Tütün Kesesi)” (Yarmi ve Gatina, 1999: 272-277), “Koş Ézlep Yörgen Han Ulı (Kuş Arayan Han’ın Oğlu)” (Yarmi ve Gatina, 1999: 149-155), “Yağşılıkka Yavızlık (İyiliğe Kötülük)” (Yarmi ve Gatina, 1999: 177-185) ve “Üç Hediye” masallarında bu örnekler mevcuttur.

Sonuç

Üç sayısının simgelik kullanımlarına rastlanan Tatar destanlarını / halk hikâyelerini şöyle sıralayabiliriz:

“Ak Köbö”, “Alpamşa”, “Altayın Sayın Süme”, “Cik Mergen”, “Çora Batır”, “Hurluga Hem Hemra”, “Kadış Mergen”, “Kamber”, “Kara Kükél”, “Kuzı Kürpeç Bélen Bayan-sılu”, “Méşek Alıp”, “Leyle Bélen Mecnun”, “Seyfélmölék”, “Şahsenem Hem Garip”, “Tahir İle Zöhre”, “Tülek”, “Yestey Mönké”, “Yirtöşlék”

Üç sayısının mitolojik anlamlarını yansıtan gelenekli anlatılar içinde Tatar efsaneleri de önemli bir yer tutar. Bu efsanelerden birkaçını şöyle sıralamak mümkündür:

“Ahmetgiray Han”, “Ak Büré İrıvı”, “Aydarhan hem Şehabeler”, “Bolgar Kalasınıñ Korılıvı Turunda”, “Bolgar’ınıñ Hırap Buluvı”, “Cil”, “Ehmetgerye Han”, “Gabdéşşems”, “Karavca” “Koş İsemneré”, “Kisék Başlı Evliya”, “Mercen Kalası hem Uniké Kız Hıkeyeté”, “Nacar Beyremé”, “Ni Öçén Bakalar Bakıldık Bulıp Kalgannar?”, “Ni Öçén Çepérçék Kilmiçe Boz Kitmiy İken?”, “Töpséz Kül”, “Umartaçı Kızı” ve “Yarkanat Niçék İtép Dönyanı Saklap Klagan?”, “Zur Gevdelé Kéşe”, vd.

Destan / halk hikâyesi ve efsaneler kadar Tatar masallarında da üçün formülistik sayı olarak kullanıldığı, bu sayının mitolojik dönemden günümüze kadar çeşitli medeniyetlerin de etkisiyle zengin bir anlam dünyası oluştuğu anlaşılmaktadır. Gelenekli anlatılar içinde, üç sayısının en zengin örneklerine masalarda rastlanmaktadır. Öyle ki, bazı masalların adlarında bile bu sayı yer almaktadır. Söz gelimi “Ayu Bélen Öç Kız (Ayı ile Üç Kız)”, “Öç Kart (Üç İhtiyar)”, “Öç Kalem (Üç Kalem)”, “Öç Kügerçén (Üç Güvercin)”, “Öç Bülek (Üç Hediye)”, “Öç Dus (Üç Dost)”, “Üç Kilén (Üç Gelin)”, “Öç Sorav (Üç Soru)”, “Öç Vasiyat (Üç Vasiyet)”, “Öç Tugan (Üç Kardeş)”, “Öç İkmek (Üç Ekmek)”, “Öç Kapçık Süz (Üç Torba Söz)”, “Öç İr Bala (Üç Erkek Çocuğu)” ve “Öç Avçı Hem Bér Balıkçı (Üç Avcı İle Bir Balıkçı)” gibi masallar üç sayısına bağlı adlar taşımaktadır. Bu masallardan başka “Ak Büré (Ak Kurt)”, “Altın Başlı Kömés Béleklé (Altın Başlı Gümüş Bilekli)”, “Altın Alma (Altın Elma)”, “Avçı (Avcı)”, Avçı Malayé (Avcı Oğlan)”, “Balıkçı Kart (İhtiyar Balıkçı)”, “Çécék Külmek (Çiçek Gömlek)”, “Diyu Kızı, Bölgen Bay Malayé hem Mulla (Dev Kızı, Müflis Adamın Oğlu ve Molla)”, “Eygeli Batır”, “Karakoş (Karakuş)”, “Korçañğı Tay (Uyuz Tay)”, “Koş Ézlep Yörgen Hıan Ulı (Kuş Arayan Han’ın Oğlu)”, “Mermer Tavı Başında (Mermer Dağı Başında)”, “Tañbatır”, “Temeké Yançığı (Tütün Kesesi)”, “Utız Ul (Otuz Oğul)”, “Uyuz Tay”, “Üç Güvercin”, “Ügi Ana Bélen Yeş Yégét (Üvey Ana ile Genç Delikanlı)”, “Yağşılıkka Yavızlık (İyiliğe Kötülük)”, “Yılan Patşası Şahmara (Yılan Padişahı Şahmaran)” gibi masallar da üç sayısının mitolojik anlamlarını yansıtmaları bakımından oldukça önemli örnekler taşımaktadır.

Destanlarda/ halk hikâyelerinde, efsanelerde ve masalarda tespit edilen üç sayısına bağlı kullanımlardan bazılarını şöyle sıralamak mümkündür:

“Üç şey isteme”, “üç tüyün koparılması”, “büyücünün kabına üç ok atma”, “üç yol ayırımına varma”, “üç kat gök”, “üç sahabe”, “üç kuş”, “üç şey verme”, “üç batır”, “üç kurt”, “üç kuş”, “üç hırsız”, “üç gün”, “üç ok verme”, “üç elçi”, “üç gün içinde şehri yok etme”, “atın kuyruğuna bağlayarak üç gün gezdirmeye”, “kapıyı üç kez çalma”, “Kesikbaş’ın üç adım attıktan sonra ölmesi”, “üç fıçı su verme”, “üç sürü mal”, “üç sığır”, “üç kuşun üç güzel kıza dönüşmesi”, “üç geyik”, “üç kazan”, “üç altın saç”, “üç değirmen taşı”, “üç kahraman”, “üç oğlanın üç okun düştüğü üç yere yerleşmesi”, “üç çeşit canlı iyesi”, “sevilen kızdan üç yıl uzak kalma”, “üç günlük yol”, “yüzünü görmek için kızı üç kez çağırma”, “sarayın kapılarının üçüncü düğmeye basıldığında açılması”,

“devin sarayında üç gün üç gece misafir olma”, “üç nazım”, “üç yavru geyik” ve “aşkın üç tarifi”, “üç kılık değiştirme”, “üç beddua etme”, “üç gece üç gündüz yol yürüme”, “üç gün üç gece aç susuz kalma”, “beslenen güvercinin üç gün sonra uçup gitmesi”, “üç kız”, “üç oğul”, “üç yol”, “üç kaya”, “üç istek isteme”, “üç tel saç”, “üç yiğit”, “üç taraf”, “üç saray”, “yolun üçe ayrılması”, “üç türlü ip”, “üç güvercinin üç kıza/ erkeğe dönüşmesi”, “üç dilek dileme”, “üç başlı ejderha”, “olayların üç gün üç gece sürmesi”, “üç ejderhanın üç farklı özellikte olması”, “sihirli çubuktan çıkan üç tane ifrit”, “kavak ağacının üstündeki kuş yuvasında asılı biri kızıl, diğeri yeşil ve öteki de mavi renk olan üç türlü ip”, “bakır, gümüş ve altından yapılmış üç saray”, “dev perisi tarafından kaçırılan üç kızı aramak için yola çıkan üç yiğit, üç yol seçeneği, “bir şeyin üç kez tekrarlanması” “demir saraya kapatılan kahramanın üç gün içinde oradan çıkabilirse padişahın kızıyla evlendirilmesi”, “üçüncü gün rüya görme”, “at seçmek için üç saraya gitme”, “üç kez selâm verme” ve “üç kez bağlama”, vd.

Tatar halk anlatılarına kaynaklık eden halk inanışlarında da üç sayısına bağlı çeşitli uygulamalar bulunduğu ortaya çıkmaktadır. Söz gelimi; “iyeleri ürkütmemek için üç defa ‘ıhı ıhı’ gibi seslerle hamama girme” (Gıylmanov, 1996: 224), “ev iyesinin gönlünü almak için evin bodrumunda üç çıra yakma” (Zaripova Çetin, 2007: 15), “çok çocuklu birinin mezarının etrafında üç kez dönerek çocuk sahibi olma”, “yeni doğan bebeği sokağa çıkararak üç defa ‘çocuk satıyorum, alacak mısınız?’ diye sorma”, “bir köyden iki cenaze çıkarsa üçüncüsünün de çıkacağına inanma”, “mezar kazılırken toprak üç defa kayarsa, toprağın o insanı istemediğine yorma”, “cenazenin defninden üç gün sonra yemek verme” gibi üç sayısına bağlı inanış ve uygulamalara rastlanır. İnsan hayatının üç önemli geçiş dönemine “Tormışniñ Öç Tuı (Hayatın Üç Düğünü)” denir. Bunlar “Bebi Tuı (Bebek Düğünü)”, “Nikâh Tuı (Nikâh Düğünü)” ve “Defên Tuı (Defin Düğünü)” olarak adlandırılır (Zaripova Çetin, 2009).

Üç sayısına bağlı bu örnekler de göstermektedir ki, Tatar halk anlatılarında mitolojik sayılar, özellikle de üç sayısı önemli bir yer tutar. Destan, efsane ve masallarda sıkça görülen üç sayısı, “yineleme”, “üçleme” ve “ilk ve son durumun önemi” kurallarının yanında, farklı işlevler üstlendiği de görülür. Nitekim üç sayısı birçok anlatıda “mükemmellik” ve “bütünlük” anlamlarını taşır. Üç sayısının “mükemmellik” ve “bütünlük” anlamlarının taşıdığı anlatılarda genellikle üç insan, üç hayvan veya üç şeyden söz edilir. Bunun yanında, üç sayısı birçok

anlatıda “tamamlama” ve “sınıra gelme” anlamlarında kullanılmıştır. “Tamamlanma” ve “sınıra gelme” anlamlarında görüldüğü anlatılarda olayların üç gün/üç gün üç gece sürdüğü ya da üç vakitte (ay, yıl, mevsim vs.) tamamlandığı, olayların üç kez tekrar edildiği ya da olayın üçüncü kez tekrar edildiğinde tamamlandığı görülür.

Kaynaklar

- Ahmetova, F. V. ve Urmançı, F. (2004). *Tatar eposı dastannar*. Kazan: Rannur Neşriyatı.
- Bayat, F. (2011). *Türk mitolojik sistemi 1 (ontolojik ve epistemolojik bağlamda Türk mitolojisi)*. İstanbul: Ötügen Neşriyat Yay.
- Camaletdinov, L. (1981). *Tatar halık icatı, ekiyetler* (öçençé kitap). Kazan: Tatarstan Kitap Neşriyatı.
- Camaletdin, L. (1994). *Tatar halık ekiyetleré: tılsımlı ekiyetler*. Kazan: Tatarstan Kitap Neşriyatı.
- Durbilmez, B. (2003). Manas destanındaki kimi motiflerin Türk halk kültüründeki yansımaları. *Halkbilimi Araştırmaları-Forschungen für Volkerkunde*, 2. Kitap, İstanbul-Aachen/ Almanya, s. 154-176.
- Durbilmez, B. (2005). Türk kültüründe ve Fütüvvet-nâmelerde üç sayısı. *Ahilik Araştırmaları Dergisi*, 1 / 2, 1-22.
- Durbilmez, B. (2007). Kırım Türk halk anlatılarında sayı simgenciligi. *Millî Folklor*, 10/76, s. 177-190.
- Durbilmez, B. (2007b). *Галимджан Ибрагимов Хикяләрәндә Туһ Йолалары” (Alimcan İbrahimov’un Hikâyelerinde Düşün Gelenekleri)*. Галимджан Ибрагимов һәм XXI Гасыр, Tataristan Respublikası Fenner Akademiyası G. İbrahimov isem. Tel, Edebiyat hem Sengat İnstitutı- Tataristan Respublikası Medeniyat Ministrullığı yay.: Kazan, Tataristan/ Rusya, s. 258-272.
- Durbilmez, B. (2008). Nahçıvan Türk halk inanışlarında mitolojik sayılar. *Turkish Studies*, 3/ 7, s. 340-352.
- Durbilmez, B. (2009). Türk kültüründe ve Fütüvvetnamelerde dört sayısı”. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 52, s. 71-85.
- Durbilmez, B. (2010a). Romanya sözlü Türk edebiyatı ürünlerinde mitolojik sayılar. *Folklor/Edebiyat*. C: 16, S. 64, s. 245-256.
- Durbilmez, B. (2010b). *Hakas Türklerinin kadın yiğitlik destanı Huban Arığ’da mitolojik bir sayı: dokuz*. Epik Türk Ənənəsində Dastan, Ortaq Türk Keçmişindən Ortaq Türk Galacayına VI Uluslararası Folklor Konferansının Materialları (25-26 Noyabr), Bakü, Azərbaycan.
- Durbilmez, B. (2011). Batı Trakya Türk Halk Kültüründe Mitolojik Sayılar. *Zeitschrift für die Welt der Türken / Journal of World of Turks*, 3/1, s. 77-93.
- Durbilmez, B. (2012). *Kazakistan’da Nevruz İnanışlarına Bağlı Mitolojik Sayılar*. III. Uluslararası Türk Kültürü Kurultayı / Türk Dünyasında Bayramlar (21-23 Mart 2011), Ankara, Türkiye.

- Durbilmez, Bayram. (2013). Tatar Hatını Niler Kürmiy’de evlenme kültürü. *Türk Dünyası Araştırmaları*, 207, s. 1-34.
- Durbilmez, Bayram. (2015). *A mythological number: nine in Altai- folk epics” / мифологическое число «девять» в алтайских героических сказаниях*. The III International Forum «Idel– Altai: history and traditional culture of Eurasian nations», Altay Respublikası S.S. Surazakov Bilim Araştırma Altayistik Enstitüsü, 14-18 Temmuz, Altaysk, Altay Respublikası-Rusya.
- Durbilmez, B. (2017a). *Gelenekli Türk anlatıları-1*. İstanbul: Ötüken Neşriyat Yay.
- Durbilmez, B. (2017b). *Türk dünyası kültürü -1*. İstanbul: Ötüken Neşriyat Yay.
- Ehmetova, F. V. (1984). *Tatar halk icatı-dastannar*. Kazan: Tatarstan Kitap Neşriyatı.
- Ersoy, N. (2000). *Semboller ve yorumlar*. İstanbul: Zafer Matbaası.
- Gatina, H. ve Hemit, Y. (1977). *Tatar halk icatı, ekiyetler*, (Bérençé kitap). Kazan: Tatarstan Kitap Neşriyatı.
- Gatina, Halide ve Hemit Yarmi (1978). *Tatar halk icatı, ekiyetler*, (İkençé kitap). Kazan.Tatarstan Kitap Neşriyatı.
- Gıylectdinov, S. (2000). *Tatar halk rivayetlere hem legendaları*. Kazan: Rannur Kitap Neşriyatı.
- Olrik, A. (2003). “Halk Anlatılarının Epik Kuralları”. *Halkbiliminde Kuramlar ve Yaklaşımlar*, (Hzl. Gülin Ögüt Eker- Metin Ekici- M. Öcal Oğuz- Nebi Özdemir). Ankara: Milli Folklor Yay.
- Schimmel, A. (2000). *Sayıların gizemi*. (Çev. Mustafa Küpüşoğlu), İstanbul: Kabalıcı Yay.
- Uraz, M. (1992). *Türk mitolojisi*. İstanbul: Mitologya Yay.
- Urmançı, F. (2001). *Dastannar. Ence Çéçtem-ence cıyam*. Kazan: Megarif Neşriyatı.
- Urmançı, F. (2007a). *Tatar destanları I*, (Akt. Vedat Kartalcık ve Caner Kerimoğlu). Ankara.TDK Yay.
- Urmançı, Fatih. (2007b). *Tatar destanları II*, (Akt. Vedat Kartalcık ve Caner Kerimoğlu). Ankara: TDK Yay.
- Yarmi, H. ve Halide, G. (1999). *Tatar halk ekiyetleré*, Kazan: Rannur Neşriyatı.
- Zaripova, Çetin, Ç. (2007). Tatar Türklerinde mitolojik varlıklarla ilgili mitler ve inanışlar (iyeler ve yaratıklar), *Bilig*, S. 43, Güz 2007, s. 1-32.
- Zaripova, Çetin, Ç. (2009). *Tatar Türklerinin gelenekleri ve görenekleri*. Ankara: Karadeniz Dergisi Yay.